

ECZACILIK TARİHİ - II

C- OSMANLILAR

İLAÇLAR: Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemlerinde hekimlik yapmak için bir hekimin yanında çalışarak bir şeyler öğrenmeye veya bir Tıp Medresesi' ne devam ederek bir belge almaya ihtiyaç yoktur. ' Mütetabbib ' denilen bazı şahıslar dilediği gibi hasta tedavi ederlerdi. Bunlar ilaç hazırlayıp hastaya verdikleri gibi tılsım ile de uğraşırlardı.Tedavi için hastalara şifa taşı ile okunmuş sular içirir veya üzerinde dini yazılar bulunan gömlekleri hastalara giydirerek tedavi etmeye çalışırlardı. Bunların bir kısmı hekimliğin kendilerine babadan kalma bir meslek olduğunu da iddia ederlerdi.

Hekimlik veya ilaçlar hakkında hiçbir geçerli bilgisi bulunmayan bu kişilerin hasta tedavi etmesini önlemek amacıyla 1573 yılında Sultan Selim II (1524- 1574) Hekimlik yapacak kişilerin hekimbaşı tarafından imtihan edilmesi ve imtihanı kazananlara bir belge verilmesine ve ancak belgesi olanların hekimlik yapabilmesine dair bir hükmü çıkartmıştır.

Bir çok kişinin, halk sağlığına zarar verebilecek bir biçimde, mütetabbiblik yapmaya devam ettiklerinin görülmesi üzerine Osmanlı Tıp Meclisi toplanarak ' Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname ' hazırlanmış ve bu tüzük 1861 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bunlar Osmanlı İmparatorluğunu döneminde Hekimlik ve Eczacılık sanatlarının yürütülmesine dair düzenleyici ilk tüzüklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilaç, ilkel maddelerin sağlanması ve halk ilaçlarının yapılması işi aktar denilen bir esnaf gurubu tarafından yürütülüyordu. Bunların miktarı 19. yy ortalarında, yalnızca İstanbul'da, 500 civarında idi .

Drog ticaretinin merkezi İstanbulda Mısırçarşısı'nda bulunuyordu.

Aktar (Attar): İlaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satanlar için kullanılan kelimedir.Bu kelimenin arapçası (Attar) Güzel kokular satan kelimesinden geldiği bazı sözcüklerde kayıtlı ise de S. Ünver bunun doğru olmadığını, bu kelimenin akkar kelimesi ile ilgili olduğunu söylemektedir.

Bizanslılar Döneminde drog ticaretinin merkezi İstanbul idi. Bu şehirde drog ticareti ile uğraşanlar kokucular (bunlar koku, boyar madde ve baharat satma hakkına

sahiptirler), aktarlar (eczaneler), baharatçılar ve kökçüler olarak sınıflandırılıyorlardı. Bunların kar hadleri devlet tarafından saptanıyordu. Saptanan kar miktarı, diğer esnaf-tan daha yüksekti. Mesela baharatçılara saptanan kar haddi % 16 iken kasap, balıkçı, mezeci ve fırıncılara saptanan kar haddi % 4 idi.

Evliya çelebi XVII. Yüzyılın ortalarında İstanbul'da sağlık ile ilgili maddeleri satan dükkanların miktarı hakkında aşağıdaki adetleri vermektedir.

Attar: 2000, ilaç suları satan: 500, macuncular: 300, gül sucular: 41, amberciler: 35, buhurcu: 25, ilaç yağları: 8, ayrıca birde ot bulucular esnafı bulunduğunu kaydeder.

Mısır çarşısı: İstanbulun Eminönü semtinde bir kapalı çarşıdır. Bu çarşının yerinde Bizanslılar döneminde Makron emvolos adıyla bilinen bir kapalı çarşı bulunuyordu ve semtte yahudiler oturuyordu. Çarşının yapılmasıyla burada oturan Yahudiler buradan Balata nakledilmişlerdir. Çarşı, Yenicami (valide cami)'nin yapılışı sırasında bu camiye gelir getirmek amacıyla yapılmıştır. Camiinin yapılışı Sultan Murad III 'ün eşi (Sultan Mehmed III 'ün Annesi) Safiye Sultan tarafından başlatılmıştır.İnşaata 10 muharrem 1006 (1597 m) tarihinde Mimar Davut ağa tarafından başlanmış ve uzun bir duraklamadan sonra Sultan Mehmet IV. Ün annesi Hatice Turhan Sultan tarafından Mimar Mustafa ağa'ya tamamlattırılmıştır (1663- 1664). Çarşının hakiki mimarı Mustafa ağadır.

Yeni camii külliyesine dahil olan Mısırçarşısı, sonradan ilave olmayıp, camii ile birlikte yapılmıştır.

Bina önceleri medrese olarak kullanılmıştır.Burada yaşayan mollaların ayaklanması üzerine çarşıya çevrilmiştir.Mısırçarşısı L biçiminde bir bina olup 6 kapısı vardır. İlk devirde çarşıya Valide Çarşısı veya Yenikapı Çarşısı ismi verilmiş ise de 18.yy ortalarından itibaren Mısırçarşısı ismiyle tanınmıştır. Buna sebep burada satılan drog ve baharatın genellikle Mısır yoluyla gelmekte olmasıdır.

Bina çarşı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçulara tahsis edilmiştir. 6 kapısından 3 tanesi (Yenicami, Haseki, Çiçekpazarı) pamukçulara, 3 tanesi (Balıkpazarı, Hasırcılar, Ketenciler) aktarlara ayrılmıştır. Bu dönemde çarşıda bulunan 100 dükkandan 49 u aktarlara geri kalanları ise pamukçu ve yorgancılara verilmiştir.

Aktarlara ait olan dükkanlar, iki kısımdan ibaretti. Önde ahşap o, parke halinde satış yapmaya ve drog kap-

larını sıralamaya yarayan bölüm, arkada ise depo ve imalathane olarak kullanılan kısım bulunuyordu. Geceleri dükkanların önleri ahşap kepenkler ile kapatılırdı. Dükkanların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ise özel biçimli cam kavanoz, toprak çömlek, tahta veya teneke kutularda saklanırdı. Bazı dükkanların saçaklarında dükkanların kolayca tanınmasını sağlayan bir sembol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas, püskül gibi) bulunurdu. Bu semboller yardımıyla halk dükkanı kolayca bulabiliyor ve başkalarına tarif edebiliyordu.

2- ECZACILIK VE ECZANELER

Anadoluda ilk eczaneler Selçuklu döneminde kurulan hastanelerde açılmıştır. Bunların ilki de Kılıç Arslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, 1206 yılında Kayseride yapılmış olan Gevher Nesibe Sultan Şifahanesi'nde bulunmaktadır.

Hastane eczanelerinde drog sağlamak ve ilaç hazırlamak işleri ile görevli uzman kişiler bulunuyordu. Hastane vakfiyelerinde bunların isimleri, görevleri, özellikleri ve aldıkları ücretler hakkında bilgiler vardır.

Bursa Darülfıfası vakfiyesi (1400) 'nde bu hastanede ilaç hazırlama işleri ile ilgili olarak sayıdan, şerbetiyan, uşşaban olmak üzere üç unvan sayılmaktadır.

Fatih (1470), Süleymaniye (1555) ve Edirne (1486) Darülfıfalarının vakfiyelerinde drogları sağlayan, ilaç ve macunları yapan kişiler için Aşşab, Şerbetçi, Edviyeküp gibi meslek isimleri kayıtlıdır.

Bu kişiler genellikle ilaç hazırlamakla görevli iseler de, yaptıkları ilaç şekline veya işe göre, isimleri değişmektedir. Yani ilaç hazırlayan kişiler arasında bir uzmanlaşma bulunmaktadır.

Süleymaniye Darülfıfası'nın vakfiyesinde bu hastanede çalışanlar arasında Eczacıdan başka Eczacı Kalfası, İlaç Kılarcısı, ve İlaç Vekilharcı gibi ilaçların yapımı, muhafazası ve satın alınması gibi işler ile ilgili kişilere de yer verildiğini görüyoruz.

İstanbul'da Avrupadakilerine benzer ilk özel eczanelerin XVIII yüzyılın ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açıldığını ve Kırım savaşı (1854) sırasında Avrupa devletlerinin orduları ile birlikte İstanbul'a gelen yabancı hekim ve eczacıların etkisi ile sayılarının arttığı sanılmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul'da tamamı yabancı uyruklulara ve azınlıktan olan kişilere ait 45 eczane bulunuyordu. Bu eczanelerin çoğu Beyoğlu (pera) ve Galata semtlerinde toplanmıştı.

İstanbul'da halen çalışmakta olan en eski eczane 1757 (1171 hicri) yılında Bahçekapı semtinde (Hamidiye cad. no: 32) açılmış olan ' İki kapılı eczahane) dir. Bu ec-

zanenin ilk defa kimin tarafından açıldığı bilinmemektedir. 1891 yılında Eczacı Gorgi Tülbentçiyen'a geçmiştir. 1902 yılında ise Batis Gorgi Tülbentçiyen (1883 - 1957) (Sivil Tıbbiye Mektebi, Eczacı kısmı 1902 yılı mezunu) devralmıştır. Bu eczacı, eczanenin 1957 yılına kadar sahibi olmuş ve 1946 yılında Bahçekapıdan Talimhane semtine (Aydede cad no: 8) nakletmiştir. Bu eczacının vefatı üzerine oğlu Jorj Tülbentçi (İstanbul eczacılık okulu 1953 mezunu) tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

İki kapılı eczane bugün Taksim, Talimhane semtinde (Şehit muhtar cad. no: 13) halk sağlığına hizmet etmektedir. Eski döneme ait, isminden başka hemen hemen hiçbir şeye ait değildir.

1850 yıllarından önce İstanbul'da eczacılık genellikle, bir eczane idaresi için gerekli her türlü bilgiden yoksun, pratisyenler tarafından yapıyordu. Bu tarihlerde Askeri Tıbbiye Mektebinin Eczacı sınıfında diplomalı eczacı yetiştiriliyor ise de, bunlar yalnız ordunun ihtiyacını karşılıyor ve bu nedenle de şehir eczaneleri usta-çırak usulüne göre yetişmiş eczacılar tarafından işletiliyordu.

1831 yılında Beyoğlu semtinde çıkan büyük yangında bu bölgede bulunan hemen bütün eczaneler yanmış ve Askeri Tıbbiye Mektebi kimya hocalarından A. Celleja Bey'in Hekimbaşı Behçet Mustafa efendiye ricası üzerine, Beyoğlu ve Galata semtlerinde eczane sayısını 25 olarak saptayan fermanın çıkarılması sağlanmıştır.

Bu ferman uyarınca bu bölgede uzun süre eczane miktarı 25 olarak muhafaza edilmiştir. Bu sınırlama sonucu olarak eczane açmak gedik usulü uygulanmaya başlanmıştır. Yani bu bölgede eczane açmak için burada eczanesi olan birisinden veya eczane sahibinin varislerinden eczane açma hakkını satın almak gerekiyor ve Ruhsat devri için bazen çok yüksek fiyatlar isteniyordu.

1852 yılından sonra bu bölgede gedik uygulaması zayıflamış ve sınırlamaya karşın yeni eczanelerin açıldığı görülmüştür. Bu dönemde eczacılık ustası (Maitres en pharmacie) miktarı fazlalaşmış ve bu nedenle de bu kişiler eczacılık yanında hekimlik de yapmaya başlamışlardır.

Bu dönemlerde eczanelerde gece nöbeti uygulaması henüz uygulanmıyordu, ilaç ve drog fiyatlarında fevkalade yüksek bulunuyordu.

2 şubat 1861 (22 Recep 1277) tarihinde yürürlüğe giren (Belediye ispençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname) (Reglement sur l'exercice de la pharmacie civile) ile eczacıların çalışmaları bir nizamla sokulmak istenmiş ve bunun için bir çok yeni hüküm ve zorunluluklar getirilmiştir. Bu tüzük ile Eczacılık bağımsız bir sanat ve meslek olarak kabul edilmiş ve eczanelerin Avrupa düze-

yinde kurumlar haline getirilmesi ön görülmüştür.

Bu dönemde eczaneler, reçete kabul ve ilaç yapım bölümü (laboratuvar) olmak üzere iki kısımdan ibarettir. İki bölüm arasında bulunan küçük bir pencere laboratuvar ile giriş kısmı arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Reçeteler bu küçük pencereden laboratuvara verilir ve yapılmış ilaçlarda yine bu pencereden alınırdı.

Droglar özel tahta kutularda veya çekmeceli dolaplarda saklanıyordu. Çekmeceler veya kutuların üzerinde drogların isimleri Latince veya Fransızca olarak yazılırdı.

Merhemler ve ya hulasalar özel porselen kaplarda saklanırdı. Bunlar genellikle Fransada yapılmış, silindirik biçiminde, üzeri yıldız yazılı ve kapaklı porselen kavanozlardır.

Sıvı ilaçlar ve yağlar değişik şekilli cam şişelere konuluyordu. Bunların üzerilerine konulan etiketler genellikle Fransızca yazılmıştır.

Her eczanede gram, miligram ve santigrama hassa olmak üzere 3 adet terazi bulunurdu. Kullanılacak maddenin hassasiyetine göre bu terazilerden birinde ölçüm yapılırdı.

İlaçlar hazırlandıktan sonra, şekline göre, kutu veya şişeye konulur, ağzı veya kapağı, mühür mumu veya eczanenin özel mühürü ile, mühür bozulmadan açılmayacak şekilde, mühürlenirdi. Bu usul 1940 yıllarına kadar sürdürülmüştür.

TÜRK ECZACILAR

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk ve Müslüman eczacıların adedi çok azdır. Bunun başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, Türk ve İslamların eczacılığı esnafılık kabul ederek bu mesleğe itibar göstermemeleri, ikincisi ise ' Eczacılık stajı ' için çalışılacak eczane bulmanın zorluğudur. 1890 yıllarına kadar İstanbul' da eczane sahiplerinin hemen tümü gayrimüslim idi. Bunlar yanlarına Müslüman çırak almayı kabul etmedikleri gibi, Müslümanlarda genç çocuklarını, çırak olarak, Gayrimüslim bir kişinin yanına göndermeyi arzu etmiyorlardı.

İlk Türk eczane sahiplerinden Ethem Pertevde çıraklık yaparak staj belgesi almak için bir eczane bulmakta güçlüklerle karşılaşmıştır. Sonunda amcası, zamanının tanınmış hekimlerinden Dr. Hacı Nafiz Paşanın (1839-1929) araya girmesi ile mesele halledilmiştir.

Dr. Nafiz Paşa hükümet katında girişimlerde bulunarak Türk gençlerinin eczane stajlarını askeri ve sivil hastanelerin eczanelerinde yapabilmelerini sağlamış ve bu şekilde Türk gençleri de eczacı sınıfına girme olanağına kavuşmuşlardır.

Askeri Tıbbiye Mektebinden 1840, Sivil Tıbbiye

Mektebinden 1870 yılından itibaren, az miktarda Türk ve Müslüman eczacı mezun olmuş ise de bunlar genellikle ordu ve devlet hastanelerinde görev almışlardır. Bu nedenle de şehirlerdeki özel eczaneler uzun süre yalnız yabancı uyruklu ve ya azınlıklardan olan eczacılar tarafından açılmış ve yönetilmiştir.

Türk eczacılar, İstanbulda özel eczahane açmaya 1888 yılından itibaren başlamışlardır. Bu yıl İstanbulda aşağıda isimleri yazılı, iki Türk eczacısı özel eczane sahibi bulunuyordu.

Ali Kadri: Kumkapı no: 29

Arif Kalfa: Avrat pazarı no: 78

1890 yılında İstanbulda yaklaşık olarak 265 eczane bulunuyordu. Bunlardan, aşağıda isimleri yazılı, yalnız 4 tanesi Türktür.

Eşref İbrahim: Kantarcılar no: 62

Hamdi, Ahmet: Zeyrek sokağı no: 1 , Unkapanı

Reşit Mehmet: Salma Tomruk

Sait Mustafa: Yeni mahalle no: 92, Hasköy

1885 nüfus sayımına göre İstanbulun nüfusu 873.565 kişidir. Buna göre bu dönemde İstanbulda yaklaşık 3300 kişiye bir eczane düşmektedir.

Aynı yıl Anadolu illerinde bulunan eczane sayısı şöyledir.

Adana: 5, Ankara: 2, Bursa: 7, Diyarbakır: 8, Edirne: 7, Erzurum: 4, İzmir: 40, konya: 2 ve Trabzon: 3

10 yıl sonra, yani 1900 yıllarında, İstanbul'daki özel eczane sayısı 217 civarına düşmüştür. Bunlar arasında aşağıda isimleri yazılı, yalnız 10 eczanenin sahibi Türktür.

Ahmet Hamdi: vezneciler

Ali Haydar: bab-ı Ali caddesi no: 32

Ali Süreyya: Divan yolu no: 171

Beşir Kemal: Bahçekapı

Cemal Mehmet Kazım: Üsküdar İskele Cad.

Ethem Pertev: Aksaray no: 188

Hasan Rauf: Divanyolu

Mehmet Kazım:

Beşiktaş İskele sokağı karşışı no: 90

Lütfi İbrahim: Pangaltı , Çayır cad.

Nüşet Ahmet: Divan yolu, no: 108

ECZACILIK ÖĞRETİMİ

Avrupada olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, 19.yüzyılın ortalarına kadar, eczacılık mesleği bir ustanın yanında tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Teorik öğretim Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane de '

Eczacı Sınıfı 'nın açılması ile başlamıştır.

- 1- Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (Askeri Tıp Mektebi 1839)
- 2- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane (Sivil Tıp Mektebi 1867)
- 3- Haydarpaşa Askeri Sağlık Mektebi (1876)
- 4- Şam Tıp Mektebi (1903)
- 5- Eczacı Mektebi (1909)

Bu yüksek okullara gitmek için Rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) mekteplerini bitirmiş olmak gerekirdi. Bu Mekteplerde öğrenime devam etmek isteyenler için, özel olarak bu mekteplere öğrenci yetiştiren Rüştiye ve İdadiler de var idi.Eczacı ve veteriner Rüştiyesi Eyüpte , Tıbbi-ye İdadisi(Tıp Lisesi) ise Çengelköy' de bulunuyordu.

ECZACILIK MEKTEBİ

(Eczacı Mekteb-i Alisi, Ecole Superiure de Pharmacie)

İkinci Meşrutiyetin ilanından (23 temmuz 1908) sonra Mekteb-i Mülkiye Maarif Nezaretine bağlanmış, Muallimler Meclisi kurulmuş ve bu Meclis , öğretim ve eğitim ile ilgili kararlar almaya başlamıştır.

Maarif Nezaret-i Meclis-i İlmi Reisi (Maarif Nazırı) Emrullah Efendi'nin bir yazısı üzerine 9 kasım 1908 günü toplanan Muallimler Meclisi Eczacı ve Dışçı Mekteplerinin bütçelerini ayrı ayrı yaparak Emrullah Efendiye gönderme kararı almıştır.

Bu Şekilde, Bütçelerin ayrılması sonucu, Eczacı ve Dışçı Mektepleri, 9 kasım 1908 tarihinde özerk birer kurum haline gelmiştir.

MESLEK KURULUŞLARI

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, eczacılar tarafından aşağıdaki cemiyetler kurulmuştur.

1- Societe de Pharmacie de Constantinople (Cemiyet-i Eczacıyan der Asitane Adliyye) İstanbul eczane sahipleri tarafından 9 haziran 1879 günü İstanbul'da kurulmuştur.

Cemiyet, eczaneleri mali yönden güçlendirerek gelişmelerini sağlamak ve aralarındaki haksız rekabeti önlemek için: Eczane adedinin sınırlandırılmasına, bütün eczanelerin uyacağı bir ilaç tarifesinin yürürlüğe konulması, diplomasız eczacıların çalışmalarının önlenmesi, gece nöbet tutulması, aktar, depo ve hekimlerin ilaç satmasının önlenmesi gibi konularda pek çok emek harcamış ve bazı yönetmelik tasarıları hazırlamış ise de, karşılaştığı yasal ve mesleki güçlükler nedeni ile bu arzularını gerçekleştirme olanağı bulamamışlardır.

2- Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti (Societe

Pharmaceutique de l'Empire Ottoman)

1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, memlekette yeni bir ortam meydana gelmiş ve meslek mensupları aralarında birlik ve yardımlaşmayı sağlamak için cemiyetler kurma girişimlerine başlamışlardır.

Eczacılar da zamanın tanınmış eczacılarında Hamdi, Ethem Pertev ve Beşir Kemal'in öncülüğünde, bir ' Eczacılar Cemiyeti ' kurmak için Haliç Fenerinde bir açık hava gazinosunda bir toplantı yapmışlardır.Bu toplantıya 250 nin üzerinde eczane sahibi (yaklaşık İstanbuldaki eczanelerin bütün sahipleri) katılmışlardır. Bu toplantıda Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti adı altında bir cemiyet kurulmasına karar verilmiş ve cemiyetin idari heyeti seçilmiştir.

Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti (Societe Pharmaceutique de l'Empire Ottoman) ismini alan bu ikinci cemiyete, Türk olmayan hemen bütün eczacılar, birinci cemiyetten ayrılarak girmişlerdir. Bu nedenle ilk cemiyette 20 kadar Türk aza kalmıştır.

3- Societe Pharmaceutique de l'Empire Ottoman - (Devlet-i Osmaniye Eczacıları Cemiyeti)

Bu cemiyet kasım 1909 tarihinde, çoğunluğu Türk olmayan eczacılar tarafından, İstanbul da kurulmuş, ilk başkan olarak Piere Apery seçilmiş ve eczacıların sorunları üzerinde çalışmaya başlamıştır.

4- Dersaadet Ecza Tüccaranı Cemiyeti (Association des Droguistes de Constantinople) İstanbulda ecza ticareti ile uğraşan kişiler 12 mart 1921 günü toplanarak bir Ecza Tüccarları Cemiyeti kurulmasına karar vermişlerdir.

KODEKS

Osmanlı İmparatorluğu döneminde resmi bir kodeks (pharmacopoea) hazırlanmamıştır. Fransız kodeksi (Codex Francais) resmi kodeks olarak kabul ediliyordu. Cemiyet-i Tbbiye-i Mülkiye 'nin kararlarına göre eczacılar bütün preperatları Fransız kodeksine uygun hazırlamak zorunda idiler. Ayrıca F. Dorvault 'nun kitabı (L'officine, Reportoire general de pharmacie pratique) ndan da yararlanılıyordu. Bu dönemde kodeks niteliği taşıyan iki kitap yayınlanmıştır.

1- Pharmacopoea Castrensis Ottomana (Pharmacopoe Militaire Ottomane): Dr. C.A. Bernard tarafından 1844 yılında İstanbul' da basılmıştır. 161 sayfa olup metin kısmı Latince ve Fransızcadır. Ayrıca drogların türkçe isimleri (Latin harfleri ile) verilmiştir.

2- Dustur- ül- Edviye: Mekteb-i Mülkiye, Fenni ispençiyari muallimi Dr. Binbaşı Hüseyin Bey tarafından yapılmış, 1866 tarihli, Codex, Pharmacopoe Francaise (Fransız kodeksi)'nin Türkçe'ye çevirisidir.